

Bibliografický odkaz:

MACKERLE, Adam. *Etické aspekty u předexilních Malých proroků*. Praha : Krystal, 2019, 368 str. ISBN 978-80-7575-044-0

Krátký abstrakt:

Čtyři předexilní prorocké knihy, které jsou předmětem této studie, tj. Ozeáš, Ámos, Micheáš a Sofonjáš, jsou bytostně etické, neboť se v naprosté většině svého obsahu zabývají lidským jednáním a jeho hodnocením: opakovaně popisují lidské jednání, hodnotí je a poukazují na jeho důsledky. V jednotlivých kapitolách se studie ptá na konkrétní aspekty popisovaného jednání: Jaké jednání je hodnoceno pozitivně, jaké negativně? Jak se vůči sobě má pozitivně a negativně hodnocené jednání? Na základě jakých kritérií je jednání hodnoceno, tedy proč je to, co je hodnoceno jako špatné, vlastně špatné, a obráceně? Jaké jsou důsledky (pozitivně i negativně) hodnoceného jednání? Čí jednání je hodnoceno? Jak je popisován vztah Boha, který lidské jednání hodnotí, k hodnocenému? A konečně: kdo je zasažen důsledky lidského jednání?

Knihy ve svých závěrech poukazují na to, že ačkoli se na jedné straně na otázku po povaze hodnoceného jednání odpovídá velmi špatně, neboť jednotlivé texty neumožňují reálný vhled do konkrétní společenské a ekonomické situace, ukazují se na druhou stranu jako důležité a zajímavé jiné aspekty: vztah lidského jednání k jeho důsledkům; význam vztahu mezi Bohem (tím, kdo hodnotí) a národem (jehož jednání je hodnoceno); vztah mezi tím, kdo jedná, a tím, kdo nese následky jeho činů (tj. otázka kolektivní odpovědnosti za lidské činy); vztah pozitivně a negativně hodnoceného jednání, na němž se ukazuje, že zde není přímá úměra (tj. pozitivně hodnocené jednání není nutně opakem negativně hodnoceného apod.), což vede k téměř pavlovskému závěru, že prorocké knihy v důsledku spíše než aby vyzývaly k nějakému konkrétnímu jednání a před jiným varovaly, ukazují na lidskou neschopnost dostat tomu, co je dobré.

Souhrn habilitační práce:

Předložená studie spadá do oblasti starozákonní etiky. Jedná se o oblast bádání, kterou lze pojímat několika různými, navzájem ne vždy kompatibilními způsoby, podle toho, jak budeme chápat „biblické etiky“ jako disciplíny a jejich možností a limitů. Wright formuluje možné klíčové otázky takto: (1) jaká etická jednání charakterizovala starověký Izrael? (historicko-deskriptivní přístup); (2) co nám starozákonní texty říkají o tom, jak se Izraelité *měli* chovat (kanonický přístup); (3) co Starý zákon říká *nám* o tom, jak bychom se měli chovat (normativní přístup). Předkládaná studie přijímá za svou třetí Wrightovu otázku a přistupuje ke starozákonním textům jako k normativním textům křesťanské komunity. Zásadní kladenou otázkou tedy je, jaká je výpovědní hodnota starozákonních textů pro etické rozhodování či etickou formaci křesťanského čtenáře dnes. Půjde jak o porozumění těmto textům v jejich dobovém kontextu (což je nutný předpoklad), tak o zvážení jejich přesahu a možného využití v životě dnešního čtenáře.

Starý zákon je souborem velmi velkého množství textů různých se dobou vzniku, jazykem sepsání, žánrem aj. Pro potřeby této studie byl proto proveden výběr čtyř žánrově homogenních knih, jejichž obsah je spojen se stejným časovým obdobím. Jedná se o knihy čtyř předexilních malých proroků, totiž Ozeáše, Ámose, Micheáše a Sofonjáše. Výroky obsažené v těchto knihách jsou zasazeny do doby předexilních království a mají stejnou povahu a strukturu. Všechny – až na velmi malé množství, jež se tomuto schématu vymyká – řeší vztah mezi lidským činem a jeho následky. Tento vztah může být vyjádřen explicitně pomocí gramatických kategorií, implicitně z logiky výroku, nicméně je téměř vždy přítomen. Tyto prvky činí ze čtyř zmíněných knih korpus, který se nabízí společnému zkoumání z hlediska etiky, tj. z hlediska toho, jak popisují a hodnotí lidské jednání.

První kapitola je věnována povaze starozákonní etiky a kategorizuje existující přístupy k ní. Jejím úkolem je jednak popsat stav a podobu starozákonní etiky, jak je dnes pojmána, jednak vymezit místo této studie v ní.

Starozákonní etika v sobě zahrnuje mnoho možných přístupů a metod. Za hlavní kritérium pro jejich rozlišení považují odpověď, jakou příslušný autor dává na otázku, zda starozákonní texty lze, či nelze v dnešním etickém diskurzu použít, tj. zda starozákonní texty jsou stále platné a použitelné a mají co čtenáři v tomto ohledu říci, nebo ne. Jde jinými slovy o to, zda čtenář přijme, či zpochybní platnost slov sv. Pavla z 2. listu Timotejovi, že Písma „mohou učinit moudrým ke spasení“ a jsou „vhodná k učení, usvědčování, nápravě, výchově ve spravedlnosti, aby byl Boží člověk takový, jaký má být, vybavený ke každému dobrému činu“ (2Tim 3,15–17). Dle těchto slov jsou starozákonní texty nejen použitelné, nýbrž *mají být* použity pro etické rozhodování a výchovu.

Autory, kteří Pavlova slova odmítají, dělím na podskupiny na základě důvodů, které podle nich k této nepoužitelnosti vedou. První skupina badatelů odmítá akceptovat normativní charakter Starého zákona v etice jako takový a hledá pro něj v životě křesťana a v teologii jiné místo. Druhá skupina autorů odmítá použití Starého zákona proto, že tyto texty jsou dnes nepochopitelné; co nelze pochopit, nelze aplikovat. Třetí skupina odmítá platnost Starého zákona na základě teologických argumentů, tj. že tyto texty jsou svědky minulých etap Božího zjevení, ale dnes již jsou zastaralé, zrušené či překonané.

Autoři, kteří platnost Pavlových slov akceptují, se neptají, *zda* je možné aplikovat Starý zákon na dnešní život, nýbrž *jak*. Zde dělím autory do menších skupin podle metod, kterých k tomu využívají. Jsou jimi přímá aplikace textů, alegorický výklad, hledání principů, analogií či hodnot, hledání jednotné etiky pro celý Starý zákon (či dokonce celou Bibli), hledání paradigmat, využití textů nikoli jako pomoci při rozhodování, nýbrž při formaci charakteru čtenáře. Většina používaných metod má shodného jmenovatele, kterým je převod na dnešní dobu prostřednictvím jisté míry abstrakce.

Na konci kapitoly je popsána metodologie předložené studie a základní výchozí pohled na vztah Bible (respektive Starého zákona) a etiky. Chceme-li aplikovat Starý zákon na etiku, je třeba respektovat žánrovou a názorovou odlišnost textů; dále je

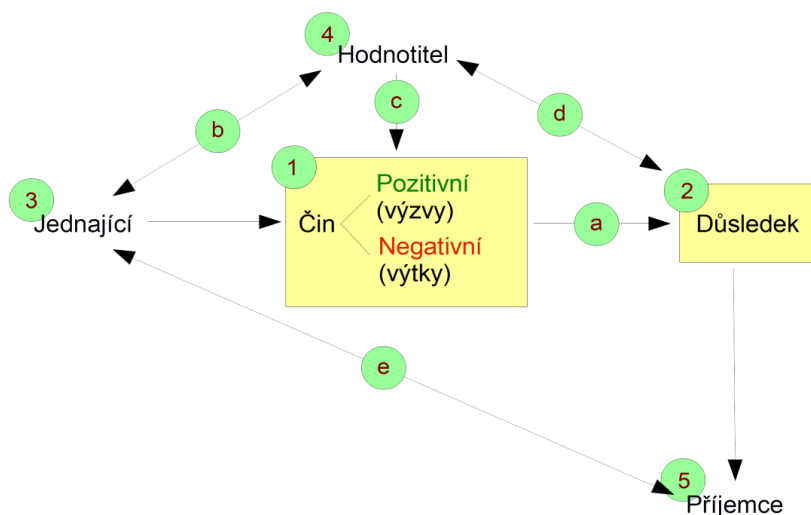
třeba brát v potaz to, že rozhodovací proces se skládá z více rovin a Bible na různých svých místech hovoří k různým z nich: hovoří jak do formace charakteru čtenáře, tak do tvorby jeho hodnotového systému, hodnotí jednotlivé konkrétní skutky apod. Konečně Bible není jedinou autoritou v etickém rozhodování křesťana, a tedy její tvrzení se musí srovnávat s dalšími autoritami a nemusí být plně soběstačná.

V tomto světle pak jsou zkoumány čtyři vybrané knihy: Jakým způsobem tyto texty mohou promlouvat a přispívat čtenáři v otázce etiky?

Druhá kapitola je věnována čtyřem vybraným prorockým knihám. Kapitola představuje tyto knihy v dějinném a literárním kontextu a popisuje metodologii, jakou tyto knihy budou zkoumány na dalších stranách.

Základní metodologie vychází ze skutečnosti, že tyto prorocké knihy jsou sbírkami výroků, které představují základní sémantické jednotky a které od sebe – přinejmenším z hlediska syntaxe – lze oddělit. Následně předkládám pracovní strukturaci knih a výroků v nich. Dále konstatuji – a to je pro tuto studii zásadní –, že jednotlivé výroky v naprosté většině případů odrážejí obsahově stejné schéma: popisují lidské jednání a jeho důsledky. Využívají k tomu nejrůznějších nástrojů a gramatických forem, ale stále se vrací k tomuto základnímu vztahu mezi lidským činem a jeho následkem.

Na základě zjištěného uvádím schéma toho, co tyto výroky vyjadřují.

Čteme-li vybrané prorocké knihy v etickém kontextu, výchozí a samozřejmou otázkou bude, (1) jaké jednání je zde kritizováno či doporučováno; dále (2) jaké důsledky jsou mu připisovány; (3) komu jsou výroky adresovány (či chování je tu hodnoceno, tedy komu je vytýkáno či kdo je k němu vybízen); (4) jaká je identita hodnotitele; a konečně (5) na koho dopadají důsledky pozitivně či negativně hodnoceného jednání (příjemce). Ve druhém kroku se ptám, jaké vztahy tyto čtyři prvky spojují, tedy (a) jaký je vztah jednání a důsledku; (b) jaký je vztah hodnotitele a

jednajícího, tedy mj. na základě čeho si hodnotitel osobuje právo hodnotit; (c) vztah hodnotitele a jednání, tj. na základě čeho je to či ono jednání považováno a hodnoceno za dobré nebo za špatné; (d) jaký je vztah hodnotitele a důsledku, tj. jaký vliv má hodnotitel na to, co jednajícího stihne jako důsledek jeho činů; (e) jaký je vztah jednajícího a toho, na koho dopadají důsledky jeho jednání (příjemce).

V následujících kapitolách se studie věnuje jednotlivým prvkům tohoto schématu. Rozbor výzev je předmětem kapitoly III., rozbor výtek kapitoly IV.; rozboru důsledků výzev i výtek a jejich vztahu k činům se věnuje kapitola V.; roli jednotlivých účastníků, tj. hodnotitele, jednajícího a „příjemce důsledků“ zkoumá poslední, VI. kapitola.

Třetí kapitola se zabývá otázkou, na niž čtenář Bible hledající v ní inspiraci pro vlastní jednání bude chtít odpověď nejdříve: Jaké jednání je doporučováno? Kapitola je věnována výzvám: Oz 6,6; 10,12; 12,7; 14,2–4; Am 5,4–6.14–15; 5,24; Mi 6,6–8; Sf 2,1–3.

Pozitivní formulace toho, jak si Bůh představuje jednání svého národa, jsou nečetné, zvláště ve srovnání s množstvím negativních hodnocení a výtek, které tvoří takřka celý zbytek knih. Po podrobné analýze jednotlivých textů lze konstatovat, že jsou také velmi obecné. Neustále se vrací k termínům *spravedlnost*, *právo*, *věrnost* a mají povahu programového prohlášení: jsou to jakási „parenetická shrnutí“, jejichž konkrétní náplň není dána použitými termíny (*spravedlnost*, *právo*, *věrnost*), nýbrž obsahem výtek, které stojí vůči nim v opozici a teprve díky kterým se čtenář dozví, co tyto termíny znamenají. Literární kontexty jednotlivých knih sice dávají týmž termínům částečně odlišný význam, to však nic nemění na jejich obecnosti. Výzvy není proto možné interpretovat samostatně bez ohledu na zbytek jednotlivých knih. Proroci neustanovují žádnou – natožpak novou – jasně formulovanou morálku či morální pravidla.

Výzvy ve všech čtyřech knihách však mají – kromě jednotlivých termínů – ještě jeden společný aspekt, a tím je přítomnost horizontálního i vertikálního rozměru. Zdůrazňují vždy jak vztah k lidem okolo, tak k Bohu. Tato propojenost má pro etiku velký význam, protože Bůh v těchto obecných pozitivně formulovaných výroci chce vždy současně dobrý vztah k sobě i k bližnímu, podobně jako to zaznívá z Ježíšových úst (srov. Mt 22,34–40) či na dvou deskách Desatera.

Čtvrtá kapitola je nejdelší a je věnována rozboru kritizovaného jednání. Jednotlivé texty jsou rozděleny do podkapitol podle oblasti lidského jednání, které je předmětem kritiky. Ve srovnání s množstvím textů, které sem spadají, není těchto oblastí mnoho. Jsou v zásadě tři a v každé z nich se nachází různé tváře téhož problému. Následující přehled vytváří strukturu podkapitol, v nichž jsou jednotlivé texty rozebírány:

(A) Otázka sociální

(1) Útisk a násilí

(2) Nekalé obchodní praktiky

(3) Zneužití úřední moci

(4) Soudy

(5) Válečné zločiny

(B) Nepřijatelné předměty lidské naděje

(1) Spoléhání se na náboženské pravdy

(2) Spoléhání se na kult

(3) Spoléhání se na cizí bohy: modloslužba

(4) Spoléhání se na vlastní moc, sebejistota a pýcha

(5) Boha netřeba brát příliš vážně

(C) Zatvrzelost

(1) Zatvrzelost jako taková

(2) Nedostatek zdravého rozumu

(3) Nevděk

Z rozboru textů a z jejich vzájemného vztahu vyplývá, že v základní rovině kritiky se nachází sociální otázka (výše v přehledu **část A**), konkrétně útisk či násilí, projevující se ve zneužívání vlastní moci nad druhými (nejčastěji ve zneužívání moci dané úřadem, rodem či finančním zvýhodněním). Někde jde o paušální výtky obecného charakteru a značná obecnost vyjádření brání dnešnímu čtenáři v přímé aplikaci na vlastní život. Každý čtenář Písma bude patrně souhlasit s tím, že se nemá zneužívat úřadu pro vlastní obohacování, utiskovat druhé apod. Problémem je ale určit, co je (a co není) útisk, co je (a co není) zneužití moci, apod. Jinde jde o vyjádření konkrétnější, ovšem obvykle čím detailnější popis provinění na některých místech je, tím méně je nám dnes srozumitelný (příkladem mohou být *bášanské krávy* v Am 4,1; jednání oslovených v Mi 2,8–10; *překračování prahu* v Sf 1,9 či rozvedený příměr *hořící pece* v Oz 7,1–10). Příčin této nesrozumitelnosti je více, ale zdá se, že autoři prorockých knih buď předpokládají, že čtenář dobře ví, o čem je řeč, a tak se nezabývají vysvětlováním tomu, kdo stojí mimo kontext a nerozumí mu, nebo jsou pro ně detaily druhotné, protože provinění v sociální oblasti není jejich hlavním tématem.

Přesto lze učinit nějaké závěry. Pranýřované jednání se vždy týká mezilidských vztahů, v naprosté většině vztahů mezi lidmi jedné společnosti. Analyzované prorocké knihy řeší konkrétní, viditelné lidské činy, které zásadním způsobem omezují život druhého člověka a které lze všechny shrnout pod termín „násilí“ jakožto prosazení vlastní vůle a vlastního prospěchu na úkor druhého, primárně v obchodní, majetkové a právní oblasti. Současně o těchto proviněních hovoří jako o obecně rozšířených, týkajících se celého národa (nebo společenské vrstvy či skupiny, jde-li o provinění typická pro určitou část společnosti).

Tato generalizace má svou výpovědní hodnotu. Prorocké knihy například jednoznačně tvrdí, že etika a ekonomie jsou spolu úzce spojeny, což nemusí být vnímáno jako samozřejmé. Tyto knihy jsou z etického hlediska významné už jen proto, že tvrdí, že žádný přirozený socioekonomický vývoj nezabavuje jeho protagonisty morální odpovědnosti za jeho důsledky. A nejen to. Kromě jednoznačného vyjádření, že etika je důležitá (tedy že vztah s Bohem je nemyslitelný bez adekvátního vztahu k bližnímu), varují proroci před uzavřením víry do soukromé sféry, do kultu apod. Každodenní život žitý ve vztahu s druhými, v „politické sféře“, je prubířským kamenem vztahu člověka s Bohem.

Druhý závěr se týká hledání obecnějších norem a principů, které stojí za textem (tento přístup byl popsán v 1. kapitole). Mlhavá nejistota ohledně toho, co přesně se v Izraeli a v Judsku v 8. a 7. století odehrávalo, značně omezuje naše vlastní odvozování principů z textu. Na druhou stranu tuto práci za čtenáře dělají prorocké knihy samy jak ve výzvách, tak v častých obecných shrnutích a vyjádřeních, vždy když hovoří o *spravedlnosti, právu, věrnosti* apod. Klasická forma hledání principů za zákonnou normou či hledání obdobných situací v životě naší společnosti však obvykle selhává.

Třetím důležitým jevem je téměř nepřímá úměra mezi nízkou konkrétností textů a jejich vysokým emočním nábojem. V tomto ohledu mají prorocké knihy velký dopad na formaci čtenářova svědomí, které je doslova bombardováno silnými, emočně zbarvenými výrazy a vychováváno k citlivosti v celé jedné oblasti etiky. Jejich (opakovaná) četba učí čtenáře být citlivým na různé oblasti lidského jednání, učí dívat se na svět a na společnost Božíma očima.

Konečně zde chybí jasně označený zdroj etického poznání, na základě kterého je to či ono jednání posuzováno jako dobré či špatné. Proroci nikde nehovoří o porušení zákonů daných na Sínaji, o porušení smluvních podmínek apod. (jistou výjimkou je několik Ozeášových textů, které zmiňují porušení Hospodinova zákona, např. Oz 4,6; 8,1.12). Krajním případem jsou výtky proti okolním národům, zvláště v Am 1,3–2,5 či Sf 2,4–15: Co je okolním národům vytýkáno, není provinění proti Bohem zjevenému zákonu či (až na výjimky) provinění proti Izraeli (coby Božímu chráněnci), nýbrž hříšné jednání jako takové, a to bez jakéhokoli uvedení normy. Nejjednodušším vysvětlením je Bartonova teze přirozeného zákona, tj. že proroci předpokládají, že člověk ví, co je dobré, z vlastního svědomí a má povinnost se podle toho řídit (a tedy je za své činy Bohu zodpovědný). Některé texty (např. Am 2,6–11; Sf 3,3–5) ukazují směrem k teorii etiky coby napodobování Boha, tj. že Bůh očekává od svého národa, že bude jednat tak, jak jednal či jedná on. V tom případě můžeme hovořit o responzivní etice Starého zákona. Tyto aspekty však jsou typické pro některé pasáže a nelze o nich hovořit jako o zastřešujících principech celé starozákonní etiky. Navíc neukazují na zdroj, nýbrž na povahu etiky. Proroci nemusí čtenáři vysvětlovat, co je dobré, a co ne; je povinností čtenáře to vědět. Proroci zdůrazňují lidské jednání z jiných úhlů pohledu.

Vedle doposud zmíněné skupiny provinění, spočívající v sociální otázce, kritizují proroci i další činy a postoje, které lze shrnout jako „hledání jistot jinde“ (část B ve výše uvedeném přehledu). Popisuje to, co dnes obvykle často nazýváme praktickým ateismem: nepopírá se existence Boha či dějiny spásy, nýbrž faktická relevance této

víry v každodenním životě. Na místo Boha nastupují jiné jistoty: mohou spočívat v penězích, majetku, moci, politice (či politikaření), ale i v kultu či velmi sofistikované v náboženství samotném. V některých případech proroci zmiňují kult modloslužebný, ale i ten je spíše projevem vlastního pohodlí a módy než „seriózním“ odchodem k jiné víře.

Hřích v druhé sféře souvisí s první, základní skupinou provinění. Zločin nevěry, hledání jistot jinde a faktického opuštění Boha se snoubí se zločiny v sociální sféře, které jsou touto situací umožněny či dokonce podpořeny a zaštitěny.

Zatvrzelost představuje třetí rozměr či úroveň viny (**část C** v přehledu). Zdá se, jako by tolik nevadil ani samotný útisk, ani kombinace útisku a „praktického ateismu“, jako skutečnost, že bylo opakovaně oslyšeno Boží upozorňování, napomínání a varování. Slepota a hluchota národa je navíc doprovázena nejen slepotou a hluchotou vůči Božím slovům, ale i vůči prostému zdravému rozumu.

Tímto způsobem dostává provinění Izraele, samo o sobě téměř vždy uskutečněné v sociální sféře, povahu osobní záležitosti mezi Bohem a jeho národem. Nejedná se o „technické“, byť sebevážnější přestoupení zákona, nýbrž v první instanci o porušení osobních závazků vůči Bohu. Tyto závazky neplynou ze sinajské smlouvy, nýbrž z nepsaných, přirozených vztahů daných dějinami či obecně z pravidel mezi-osobních vztahů. V druhé instanci jde o zatvrzelé odmítání nápravy tohoto porušeného vztahu nápravou životních postojů.

Prorocké knihy v tomto ohledu nepomáhají stanovit, „co je a co není hříchem“, ale říkají, jaká je povaha hříchu – narušení zcela konkrétního a na konkrétní zkušenosti postaveného vztahu s Bohem. Páchat hřích (ať už je to cokoli a ať už to, co to je, mám vědět odkudkoliv) znamená nebrat Boha v potaz – ne jen a hlavně Boha stvořitele, zákonodárce a univerzálního soudce, ale především osobu, která se sklání k mému národu, snižuje se k němu a ustanovuje s ním vztah založený na vděčnosti a nápodobě jednání. To vysvětluje i onu trojstupňovitost hříchu „sociální–kultická–vztahová oblast“.

Pátá kapitola se věnuje důsledkům lidského jednání, a to jednání hodnoceného jak pozitivně, tak negativně (tj. jednání popsaného v 3. a 4. kapitole).

Z hlediska věcného obsahu výroků, které popisují důsledky hříšného jednání, jsou proroci spíše struční a věcní: Důsledkem bude válečná zkáza, případně přírodní katastrofy. Válečná zkáza se týká obvykle dálostí z let 721 a 586 př. Kr. Přírodní katastrofy jsou o něco méně přímočaré; nejvíce jich nalezneme u Ámose, kde bývají často spojovány se zemětřesením (srov. Am 1,1).

Proroci se shodují v tvrzení, že (narušené) mezilidské vztahy a kult mají svůj dopad na světovou politickou scénu a na přírodu. Dnešní čtenář bude mít dojem, že prorocké knihy zdůrazňují Boží autorství těchto událostí díky neznalosti přírodních, ekonomických či politických zákonů. Proroci poukazují nepřímo na to, že jako nelze od sebe oddělit jednotlivé hříchy, tak nelze od sebe navzájem oddělovat ani důsledky

lidského hříchu, zasahující do všech sfér života. Tohoto tématu se týká i následující kapitola.

Zatímco věcný obsah výroků o důsledcích hříchů je celkem jednoduchý, nástroje, jichž proroci využívají pro jejich popis, jsou bohaté a různorodé. Je přítomna emoční rovina (subjektivní vnímání zúčastněných: zoufalství, hrůza a děs, strach, nemožnost úniku, výsměch okolí, zmar lidské činnosti apod.), zdůraznění vztahu mezi jednáním a jeho důsledkem (totiž že důsledek přesně svou povahou i měrou odpovídá vině) a další. Proroci zdůrazňují, že války, přírodní katastrofy apod. nejsou více či méně libovolným rozhodnutím Boha potrestat svůj národ, nýbrž logickým vyústěním konkrétního lidského jednání. Odpovídají starozákonní maximě *oko za oko, zub za zub* (a současně toto pravidlo vysvětlují). V tomto případě se nejedná o soudní pravidlo, nýbrž o pravidlo téměř zabudované do struktury světa a světových událostí. Každé lidské jednání vyvolává následky, které jsou předvídatelné, právě proto, že odpovídají zmíněnému železnému zákonu. Jedním z hlavních nástrojů, jakých proroci pro zdůraznění tohoto vztahu používají, jsou slovní hříčky.

I pozitivní jednání, k němuž jsou Izraelité vybízeni (viz kapitolu III), má své důsledky, ale jejich povaha je značně odlišná. Zaprvé je jich právě tak málo jako výzev samotných, tj. nejsou hlavním předmětem zájmu, zadruhé nejsou ani tak bohatě a barvitě popisovány. Spíš naopak: omezují se na paušální tvrzení.

Existuje řada textů, které hovoří o zvratu situace, do které přivedl člověka jeho hřích. Tyto texty jsou součástí tzv. „výroků o spáse“. Stejně jako důsledky viny spadaly do oblasti politické (vojenská porážka a ztráta národní samostatnosti, pronásledování nepřítelem, utrpení a smrt, výsměch ze strany nepřítele apod.) a přírodní (sucho, zemětřesení apod.), bude obnovena jak sféra politická (obnova národní samostatnosti, vyrovnání s národy, často formou násilí vůči nim, apod.), tak oblast přírodní (nesmírná plodnost a úrodnost).

Tato situace není popisována jako důsledek následování Boží výzvy, ale jako důsledek přímého Božího zásahu. Skutečný blahobyt a smazání důsledků hříchu vychází z Boží iniciativy. Ta není podmíněna ničím, ba ani vyznáním hříchů. Dokonce ruku v ruce s „uklizením“ následků lidského hříchu Bůh způsobuje i obnovu morální, tj. zasahuje nejen do sféry důsledků lidského jednání, ale i do něj samotného.

Na celou situaci se lze dívat pesimisticky i optimisticky. Všudypřítomnost lidského hříchu a neschopnost člověka vymanit se z jeho objetí je tou špatnou zprávou, kterou proroci svým čtenářům sdělují. Hřích má své důsledky, jejichž shrnutím je na teologické úrovni rozpad vztahu s Bohem, v praxi rozpad společnosti, zánik národa, smrt. Na druhou stranu však, a to je ta dobrá zpráva, proroci svorně hovoří o Boží milosti, která přichází, aby člověka z této situace vyprostila, uschopnila jej k bohublému jednání a zbavila jej důsledku jeho vlastních činů.

Šestá a poslední kapitola obsahuje pojednání o vztahu mezi jednotlivými „aktéry dramatu“ – mezi Bohem, jednajícím (obvykle Judou či Izraelem) a tím, kdo nese následky jednání. Nejprve se zabývá tím, jak je popisován „hodnotitel“, tj. Bůh.

Bůh je představen ve dvojí podobě – jako pán stvoření, a jako Bůh Izraele. I lidské jednání je hodnoceno z těchto dvou pozic – Bůh soudí Izrael a okolní národy jako jejich stvořitel a svrchovaný pán, ale soudí Izrael/Judu i jako ten, kdo s ním navázal úzký vztah a očekával osobní angažovanou odpověď.

Univerzální aspekt Boha potvrzuje zjištění, že etika vybraných prorockých knih není primárně založena na smlouvě, jasně daných zákonech či napodobování zjevujícího se Boha. Bůh je stvořitelem celého světa a soudcem všech národů, nejen Izraele – a proto jsou etické normy platné všeobecně.

Na druhou stranu v kapitole o výtkách zaznělo, že proroci podtrhují osobní rozměr viny. Hřích Izraele je umocněn tím, že narušuje úzký osobní vztah s Bohem. Své právo soudit zakládá Bůh na tom, co pro národ udělal. Vracíme se tedy k silnému osobnímu či vztahovému rysu etiky prorockých knih. Bůh, ač je stvořitelem světa a nejvyšším soudcem všeho, soudí Izrael především z pozice podvedeného manžela a zklamaného patrona.

V druhé části je rozebírán způsob, jak texty popisují ty, jejichž jednání je kritizováno. Zde leží důraz na „skupinové hodnocení“, tj. že proroci hodnotí jednání skupin lidí, nejčastěji pak celého národa (Izraele, Judska, ale i okolních národů). To vyvolává otázku kolektivní odpovědnosti, která je dále prohloubena při zvážení vztahu mezi tím, kdo je kritizován, a tím, kdo nese následky jeho jednání, neboť zde platí zcela zřejmá nerovnost: ten, kdo nese následky jednání, je většinou (i) někdo jiný. Za jednání člověka „pyká“ někdo jiný, ať už horizontálně (jeho okolí), nebo vertikálně (jeho potomci). To má pro etiku zásadní význam, neboť jednání člověka není jeho soukromou věcí, nýbrž bytostně se dotýká jeho okolí, celého národa a – jak to prezentují proroci – celého stvoření.

Starozákonní autoři jsou si pravděpodobně více vědomi toho, jak jsou lidé na sobě navzájem závislí, že společnost závisí na každém jednotlivci, ale i každý jednatel bytostně závisí na celé společnosti. Jedinec a společnost jsou navzájem nerozluční, přežití jednotlivce bez komunity je velmi obtížné či nemožné.

Tím se však otevírá velká kapitola týkající se kolektivní odpovědnosti ve Starém zákoně. Starý zákon na mnoha svých stránkách počítá s tím, že člověk nese důsledky jednání někoho jiného, ať už horizontálně (svého příbuzného, rodiny, čeledi, kmene či národa), nebo vertikálně (svých předků). Tento problém se přímo dotýká Boží spravedlnosti. Samotný Starý zákon tento problém pocituje a snaží se s ním vypořádat (Jr 31,29; Ez 18,2). V kapitole V, pojednávající o důsledcích lidského hříchu, studie podtrhuje věcný a logický vztah lidského jednání („viny“) a jeho důsledků („trestu“). Je-li to, co je popisováno jako trest, více či méně přirozeným, či alespoň logickým a přiměřeným důsledkem viny – a to i tam, kde je důsledek přímo formulován jako Boží zásah –, pohybujeme se nikoli na poli Boží (z)vůle a jeho (svévolného) rozhodnutí potrestat, nýbrž na poli něčeho, co se podobá přírodnímu zákonu. Existence podobného „zákona“ je garancí fungování světa. Řešení tohoto „problému“ nespočívá ve snaze vymanit se z tohoto „zákona“; alternativou k negativním důsledkům kolektivní odpovědnosti není striktní odpovědnost individuální, nýbrž pozitivní stránka téhož a obecně možnost odpuštění, jak ji ukazuje postava Abraháma smlouvajícího s Bohem v Gn 18 či slova žalmisty v Ž 25,6–11; 51,3–16; 103,3 či 103,8–

14. To platí tím spíše, když si uvědomíme, že Starý zákon si je plně vědom, že není možné, aby člověk nehřešil, a že tedy striktně spravedlivý soud vždy vyzní v neprospěch člověka (srov. Jb 4,12–21; 7,17–21; 1Kr 8,46–53 a již zmíněné žalmy).

V etice to znamená uvědomit si a akceptovat odpovědnost, kterou každý nese za své okolí a za své bližní a domýšlet důsledky svého jednání s ohledem na ně. Znamená to položit důraz na odpovědnost a povinnosti více než na práva jedince vzhledem ke společnosti. Hřích není *jen* přestoupením Božího zákona, jako by Bůh byl hlavní a jediný poškozený. Hřích je narušením fungování světa, které má za následek neblahé či katastrofální důsledky pro člověka i jeho okolí, zvláště pokud je hřích páčán opakovaně a větší částí komunity. Pozitivně řečeno to může vést k angažovanosti za společenský a politický život komunity.

Skutečnost, že Bůh neposuzuje jednotlivce, nýbrž stav společnosti jako celku, konečně odpovídá základním textům Starého zákona a dějinným tradicím, na které se proroci odvolávají: byl to národ, koho si Bůh vyvolil, koho provedl pouští, komu dal zemi a koho celou dobu sytil a sytí. A byl to národ, s nímž Bůh uzavřel smlouvu a kdo je Bohu odpovědný za její dodržování. Bůh je důsledný ve svém „kolektivním“ přístupu k národu. Proroci jsou v tomto zcela věrni starozákonnímu obrazu, jak jej do etického slovníku přeložil Wright: starozákonní etika se odvíjí v trojúhelníku vztahů mezi Bohem, izraelským národem a stvořením. Jakékoli převádění starozákonní etiky do života dnešního čtenáře, které by opomíjelo její silně komunitní aspekt, znamená zásadně ochudit starozákonní poselství.

Krajním případem kolektivní odpovědnosti je silný ekologický aspekt prorockých knih, neboť lidským jednáním je přímo či nepřímo dotčena i příroda, a to trojím způsobem. (1) Příroda se může stát Božím nástrojem při vykonávání spravedlnosti. (2) Příroda nese důsledky lidského jednání. Je patrné, jak je celé stvoření na sobě navzájem závislé a především jak je závislé na člověku a jeho mravním jednání. Příroda není jen dějištěm dramatického vztahu mezi Bohem a člověkem, ale aktivně do něj zasahuje a podílí se na jeho výšinách a propadech. (3) Příroda se podílí na spáse, na závěrečné obnově. Tam, kde příroda nesla s člověkem tíhu a důsledky jeho hříchu, tam také bude mít podíl na Boží milosti. Kolektivní odpovědnost platí v obou směrech – v negativním i v pozitivním.

V **závěru** knihy, kromě shrnutí výsledků pozorování z jednotlivých částí knihy, zaznívá důraz na deskriptivní povahu etiky vybraných prorockých knih, zmíněný již v závěru II. kapitoly. Tyto knihy svým samotným žánrem nepřikazují a nezakazují čtenářům nějaké konkrétní jednání ani nevysvětlují, jaké jednání je dobré či špatné. Tyto knihy popisují jednu starověkou společnost – z pohledu autora textu „společnost našich otců“ – v konkrétní dějinné situaci a představují Boží slovo k ní a o ní. Jisté náznaky přechodu od deskriptivity k preskriptivitě se objevují, jsou však sporadické a vyzývají k „moudrému zvážení“ (Oz 14,10) či k „ponaučení se z osudu Izraele“ (Oz 4,15) a vyvození důsledků pro čtenáře. Dílčí závěry z předchozích kapitol deskriptivní povahu těchto knih potvrzují: Směrem ke čtenáři nesměřují jasné pokyny ohledně žádoucího či nežádoucího chování, nýbrž mnohem spíše popisují zákonitosti lidského

jednání uvnitř řádu stvoření, a to na konkrétním historickém příkladu. Zda si z toho čtenář vezme nějaké ponaučení a jaké toto ponaučení bude, je jen na něm.

Jestliže Ozeáš vyzývá čtenáře, aby si vzal ponaučení (Oz 14,10), týká se to tohoto vztahu jednání a jeho důsledků. Předexilní malí proroci mohou proto být vnímáni jako výzva k vyvarování se nikoli snad konkrétních činů, ale spíše vytváření jistého typu společnosti, který v každé době může mít jinou faktickou podobu.

Kromě tohoto „přímého“ etického apelu mají texty ještě jeden, mnohem silnější a v jistém smyslu opačný aspekt. Na jedné straně jsou tu výzvy k nápravě, na druhé straně mnoho výroků naznačuje, že jejich adresáti nemohou situaci zvrátit a napravit – nejen že se nemohou vyhnout důsledkům vlastních činů, nemohou dokonce ani změnit své jednání, jež k nim vede. To samo rozehrává pesimistickou strunu prorockých výroků (srov. např. Am 3,10 či Oz 5,4). Knihy obsahují popis katastrofických událostí v (nepříliš vzdálené) budoucnosti, označené za důsledek lidských činů. Avšak jejich zvrát není způsoben uposlechnutím výzev (už tak zřídka a stručně), nýbrž Božím zásahem do dějin Izraele, jež není podmíněn lidskou iniciativou – nápravou jednání či třeba jen pokáním a přiznáním viny. Znamená to, že alternativa k hříšnému jednání s tragickými důsledky nespočívá v nápravě jednání, která je – přinejmenším v mnoha případech – nemožná, nýbrž v Boží milosti, která nenechá národ zahynout pod tíhou jeho vin. V tomto kontextu ustupují výzvy – určené jak adresátům prorockých slov, tak nepřímo čtenářům prorockých knih – do pozadí. Pro adresáty prorockých výroků jsou výzvy snad jen ukazatelem cesty, která sice vede k cíli, ale která je vinou neschopnosti národa neschůdná. Čtenář knihy už ví, jak vše dopadlo – že se prorocká varování naplnila a národ (jeden i druhý) byl zničen. I nad ním se však vznáší otázka, zda je v lidských silách změnit jednání a uchránit sebe a národ tragických důsledků lidských činů.

Knihy předexilních malých proroků proto mohou být nahlíženy ze dvou úhlů pohledu: pesimisticky či optimisticky. Jsou svědkem síly lidského hříchu, který svazuje člověka, obklopuje jej a nedává mu možnost vymanit se z jeho područí, ale i síly Boží milosti, která může – a chce – situaci zvrátit. V tomto smyslu se prorocké texty týkají etiky právě tak jako Pavlovy listy Římanům či Galatanům nebo Augustinovy protipelagiánské spisy: jde o samotnou podstatu lidského jednání, o jeho morální aspekt jako takový, nikoli o morální hodnotu jednotlivých činů.

Stále však zůstává možnost, že čtenář bude chtít využít tyto knihy spíše v preskriptivním smyslu. Druhá část závěru se proto vrací k metodám aplikace starozákonního textu na etické rozhodování, nastíněným v první kapitole, a hodnotí je na základě zjištění z rozboru čtyř vybraných prorockých knih.

K apriorně zamítavým přístupům lze říci toliko to, že se ukázalo, že biblický text lze prakticky použít, nikoli však, že má být použit. To se ovšem netýká námitek ohledně srozumitelnosti a pochopitelnosti starozákonního textu, zvláště argumentů Roddových. Rozbor textů ukázal, že velké části textů opravdu nerozumíme tak, jak bychom si přáli, ovšem primárně nikoli kvůli kulturním rozdílům, nýbrž kvůli možnému poškození textu, naší neznalosti jazyka (gramatiky i slovní zásoby) a – především – dobových reálií. Problém kulturní odlišnosti přichází až v druhém sledu, tam, kde rozumíme gramatice a dobovému kontextu, ale uniká nám smysl

díky odlišnému pojetí reality. Toto nebezpečí v případě prorockých knih opravdu hrozí a jakékoli etické závěry s tím musí počítat. Proto zvláště při snaze o preskriptivní četbu těchto textů je třeba značné obezřetnosti.

Převod textu na principy či hodnoty, z nichž vycházejí nebo které odrážejí, případně vyhledávání analogických situací, pro něž by příslušný biblický text platil, se naopak ukazuje jako do jisté míry možný. Prorocké texty samy dělají tuto práci za čtenáře, když vyzývají k zachovávání určitých hodnot či upozorňují na nedostatky v některých oblastech života společnosti. Není proto potřeba morální principy zastávané prorockými texty dodatečně destilovat; proroci je čtenáři sdělují sami: opakovaně hovoří o *spravedlnosti, právu, věrnosti, poctivosti, poznání Boha*, ale apelují též na *vděčnost, rozum* aj. Podobně bychom mohli za „principy“ či „obecná témata“ považovat to, s čím jsme se konfrontovali ve IV. kapitole: boj proti útisku a násilí; prosazování spravedlnosti v obchodní sféře a na soudech; zabraňování válečným zločinům; budování důvěry v Boha a varování se nejružnějšího typu modloslužby, ať už jsou jimi vlastní moc, peníze, úřad, původ, nebo náboženské obřady či dokonce teologie samotná; ochota revidovat svůj život a neustálá připravenost se obrátit a činit pokání; připomínání si Božích dobrodiní a vyvozování důsledků ve vlastním životě.

Zde se však dostává ke slovu Roddův argument o nesouměřitelnosti našich kulturních světů. Když proroci hovoří o *spravedlnosti, právu, věrnosti a poctivosti*, případně o *kráčení s Bohem, hledání Boha, pokoře* a dalším, musíme být obezřetní, abychom dobře pochopili, co mají těmito slovy na mysli. Je však vždy zřejmé, v jaké sféře lidského chování se proroci pohybují: hodnotou jsou pro ně jak vztah vertikální, k Bohu, tak sociální či politický, k bližnímu, přičemž jeden bez druhého nemohou existovat.

Pro přístupy hledající ve Starém zákoně (či v Bibli) jednotnou etiku platí totéž, co v předchozím případě. Některé z těchto jednotlivých principů se v prorockých knihách nacházejí. *Napodobování Boha* se ukazuje tam, kde je Boží jednání postaveno do kontrastu s jednáním lidským. Hovoří-li proroci o Boží činnosti, jedná se spíše o odkaz na „dějiny spásy“ v kontextu responzivní etiky, tj. s *očekáváním vděčnosti* ze strany národa. Pojem *Boží svatosti* jako hlavního morálního standardu – jak jej označuje Kaiser – zde však chybí; nechybí jen pojem „svatosti“, nýbrž i Bůh představující vrcholný ideál a vzor. O *smlouvě* a jejím porušení hovoří na několika místech Ozeáš, ovšem vyjadřuje se velmi obecně a rozhodně nehovoří o sinajské smlouvě a o zákonu s ní spojeném. Mnoho textů neodkazuje na žádnou tradici a zdají se dovolávat zdravého rozumu či obecného lidského morálního cítění. Žádný z těchto zastřešujících principů však není v prorockých knihách takový, že by byl pro některou z knih klíčový, natož aby vysvětloval veškerou etiku proroků. Interpretovat prorocká slova pomocí těchto principů jistě lze, ale znamená to selekci textů, ochuzení významu a důraz na něco, co není pro vybrané prorocké knihy typické a jim vlastní. Je tedy nutné trvat na tom, že existuje více témat, která se prolínají nejen Starým zákonem, ale našimi čtyřmi malými proroky.

Co se týká etického kodexu samotného, tedy kritéria k rozhodování, které jednání je dobré a které nikoli, je ve vybraných prorockých knihách patrný nedostatek odkazů na nějakou konkrétní tradici či zdroj poznání, na zákon, smlouvu apod. Na několika místech je vzorem Boží jednání, ale nejčastěji má být vodítkem lidský rozum a

přirozené morální cítění. Ocítáme se na pomezí filosofické etiky. Proroci mnohem spíše poskytují celkový teologický rámec pro chápání morálních principů než výčet dobrých a špatných činů. Jistou formou hledání zastřešujících principů je paradigmatický přístup. Zdá se, že vybraní proroci dobře odpovídají Wrightovu trojúhelníku *Bůh – národ – země*. Zvláště to je vidět v otázce kolektivní odpovědnosti a v pavučině vztahů propojující Boha, přírodu a člověka, přičemž „člověk“ zde není jedinec, nýbrž národ, což Wright plně reflektuje. Země zde má aktivní roli toho, kdo jednak reaguje na lidské činy, jednak je spolutrpitelem nesoucím důsledky lidského jednání.

Poslední ze zmíněných přístupů, týkající se formace charakteru, respektive formace vidění světa, je převážně deskriptivní. Deskriptivní a eticky silně angažované prorocké texty jsou tomuto přístupu zvláště dobře otevřeny. Proroci vykreslují obraz minulosti doprovázený Božím hodnocením. Emoční síla, barvitost výtek i důsledků lidského jednání, popis vztahů mezi aktéry (Bohem, národem, jednotlivými společenskými skupinami, člověkem a přírodou apod.) vytváří referenční rámec světa. Pravidelná četba těchto textů formuje to, jak čtenář bude vnímat svět okolo sebe, jaké hodnoty bude vyznávat a co bude vnímat jako důležité. Morální rozhodování v konkrétních situacích však bude záviset na jiných argumentech (filosofických, teologických aj.), pohybujících se v rámci tohoto „mediálního“ světa vytvořeného četbou prorockých knih.

Po zvážení jednotlivých přístupů ve světle analyzovaných textů se opět ukazuje, že rozdíl mezi deskripcí a preskripcí je v případě těchto knih zásadní. Preskriptivní přístupy k etice Starého zákona, které se snaží o normativnost, o vytváření morálních maxim či jasných kritérií v morálním rozhodování, narážejí na nesnadno překonatelné problémy. Deskriptivní přístupy, tj. paradigmatické a především formační, se ukazují jako mnohem vhodnější a více odpovídající obsahu a povaze prorockých knih. Není to vůbec na úkor „etičnosti“ těchto knih: ty jsou a zůstávají bytostně etické, ovšem jinak než jako materiál redukovatelný na sadu morálních propozic. Nabízejí rámec, v němž se čtenář učí posuzovat své jednání podle obrazu světa a jeho zákonitostí, které do něj vložil Bůh.